उत्राद्धि प. २५

1

श्री.
भा. उ
टी.
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ ततः पंचाशत्तमे जरासंधभयादिव कारयित्वाब्धौ दुर्गं नत्रिनापनिर्जनं कपटा
कपटेनेव हत्वा दैत्यानजस्ततः प्रजपश्च जरासंधे भैमेणेव नथार्भिकं प्रालिशाभिसंतकेंश्यन जिग्मतुः १
देवकं भैमोकः कृलेश्रमर्षः लाभ्यां येण कामर्षाभ्यां युतः मतलानूतेराय ४ नस्यबलेनेमंड्रेतेविन
मपादं सागरमिवतेनतत्स्यबलेनसंरुद्ध ५ किंबलमेवहन्मिमागधं जरासंधमागधं वाहत्वलंग्रहामि

स्र

श्रीशुक उवाच ॥ अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ मृते भर्तरि दुःखार्ते ईयतुः स्म पितुर्गृहम् १
पित्रे मगधराजाय जरासंधाय दुःखिते वेदयाचक्रतुः सर्वमात्मवैधव्यकारणं २ स तदप्रियमाकर्ण्य
शोकामर्षयुतो नृप अयादवीं महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमं ३ अक्षौहिणीभिर्विंशत्या तिसृभिश्चापि सं
वृतः यदुराजधानीं मथुरां न्यरुधत्सर्वतो दिशं ४ निरीक्ष्य तद्बलं कृष्ण उद्वेलमिव सागरं स्वपुरं तेन सं
रुद्धं स्वजनं च भयाकुलं ५ चिंतयामास भगवान् हरिः कारणमानुषः तद्देशकालानुगुणं स्वावता
रप्रयोजनं ६ ॥

पततु मागधं सर्वं हन्मीति चिंतयामास कृष्णः न तु प्रथमं सेन्यामीति चिंतयिनेतुकं नयाह कारणमानुष
इति भूभारावतारकारणेन मानुषो न तु नर इति एवंविधापिस्य प्रथमपक्षे ग्राप्ववबंधनं निवारितवान् न
चान्न यत्नाभिः श्लोकैः ६ ॥

राम
१

श्री भा० द० टी० ७१

चित्रध्वजादिभिर्विराजमाने ३२ प्रतिसद्म गृहे दीप्तैः दीपैः बलिभिः पुष्पादिभिः प्रकारैश्च सन्नद्धं जाले
भ्यो गवाक्षेभ्यो निर्गतैः धूपैः रुचिरं विलसंत्यः पताकाः यस्मिन् मूर्धन्याः मूर्ध्नि भवाः हेमकलशा
नि येषां तैः रजतमयानि हिरण्मयानि स्थूलानि शृंगाणि कलशाधस्तनभूमिकाः येषां तैर्भव

मृदंगशंखपटहवीणापणववेणुभिः ब्राह्मणाश्चारविंदाक्षं तुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ३० प्र
वेशहृद्भिः पर्यस्ताः पुण्यश्लोकशिखामणिः संस्तूयमानो भगवान्विवेशालंकृतं पुरं
३१ संसिक्तवर्त्म करिणां मदगंधतोयैः चित्रध्वजैः कनकतोरणपूर्णकुंभैः मृष्टात्मभि
र्नवदुकूलविभूषणस्रग्गंधैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमाने ३२ उद्दीप्तदीपबलिभिः
प्रतिसद्मजालनिर्यातधूपरुचिरं विलसत्पताकं मूर्धन्यहेमकलशैरजतोरुशृंगैर्
जुष्टं ददर्श भवनैः कुरुराजधाम ३३ प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथि
तकेशदुकूलबंधाः सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तल्पे द्रष्टुं ययुर्युवतयः स्म नरेंद्र
मार्गे ३४ तस्मिन्सुसंकुल इभाश्वरथद्विपद्भिः कृष्णं सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढाः
नार्यो विकीर्य कुसुमैर्मनसोपगुह्य सुस्वागतं विदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ३५

नैर्गेहैः कुरुराजधाम युधिष्ठिरपुरं ददर्श ३३ नराणां लोचनानि तेषां पानस्य सादरवीक्षणस्य पात्रं वि
षयं किं पुनर्नारीणामपीत्यर्थः ३४ सुस्वागतं तत्संभ्रमादिकं प्रियं तत् स्मयवीक्षितेनैव विद

७१

आनर्तादयो मार्गस्थदेशाः तीर्त्वाति क्रम्य विनशनं कुरुक्षेत्रमतीर्थ्य प्रतिक्रम्य पयौ २२ आक्रम्य
स्यामिदं प्रष्ठं २३ प्राणा इंद्रियाणि प्राणं मुख्यं प्राणमिव २४ सस्वजे परिरेभे २५ रमाया आमलं निर्दो

आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वा विनशनं हरिः गिरीन्नदीरतीयाय पुरग्रामव्रजाकरान् २२ ततो
दृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुंदोऽथ सरस्वतीं पंचालानथ मत्स्यांश्च शक्रप्रस्थमथागमत् २३ तमुपा
गतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनं नृणां अजातशत्रुर्निरयात्सोपाध्यायः सुहृद्वृतः २४ गीतवा
दित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा अभ्ययात्स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवादृताः २५ दृष्ट्वा
विक्लिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पांडवः चिराद्दृष्टं प्रियतमं सस्वजेऽथ पुनः पुनः २६ दोर्भ्यां
परिष्वज्य रमामलालयं मुकुंदगात्रं नृपतिर्हताशुभः लेभे परां निर्वृतिमश्रुलोचनो हृ
ष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः २७ तं मातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो भीमः स्मयन्प्रेमज
लाकुलेंद्रियः यमौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा प्रवृद्धबाष्पाः परिरेभिरेऽच्युतं २८ अर्जुनेन
परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथार्हतः २९ मा
निनो मानयामास कुरुसृंजयकेकयान् सूतमागधगंधर्वा वंदिनश्चोपमंत्रिणः ३०

यमालयं विस्मृतो लोकविभ्रमो लोकस्य व्यवहारो येन सः २९ अर्जुनेन समस्तात्परिष्वक्तो य
वकवत्ते पादौ नमस्कृतवंतः अर्जुनेन श्रीकृष्णेन भुजाभ्यां स्पृष्ट इति भावः यमाभ्यामभिवादित ५४

श्री
भा० द०
उ०

कथंभूतः श्रीकृष्णः प्रस्नाफुल्लवेन सहितः पुनः एवं भगवत्सहायेन येनावोडे न वर्षितं तर्पयित्वा न नमनं
मयासुर इति प्रसिद्धः मयः पुनः मयोपि चिरात्मनः पूर्वं युधिष्ठिराय दिव्यासभा कृता तत्र श्रीकृष्णं मनेन राज्ञः
कालोपकारार्थं दिव्याप्रवलायामिव यथा मनोरथः सर्वांकाम संपादन वदर्शितं ४५ इति श्रीभा
गवतभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे एकसप्ततितमः एकसप्ततितमः ७१ ततो हि सप्ततितमे राज्ञा कार्ये निवेदिते कृष्णो
तर्पयित्वा विडेन वर्षिफल्गुन मोचयित्वा मयं येन राज्ञे दिव्यासभाकृता ४५ उवास क
तिचिन्मासान् राज्ञः प्रियचिकीर्षया विहरन् रथमारुह्य फाल्गुनेन भटैर्वृतः ४६ इति श्रीभाग
वते महापुराणे श्रीकृष्णस्येंद्रप्रस्थागमनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ७१ श्रीशुकः एकदा तु सभा
मध्ये आस्थितो मुनिभिर्वृतः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिरः १ आचार्यैः कुल
वृद्धैश्च ज्ञातिसंबंधिबांधवैः शृण्वतामेव चैतेषामाभाष्येदमुवाच ह २ युधिष्ठिरः क्रतुराजेन
गोविंद राजसूयेन पावनीः यक्ष्ये विभूतीर्भवतस्तत्संपादय नः प्रभो ३ त्वत्पादुके अविरतं परि
ये चरंति ध्यायंत्यभद्रनशने शुचयो गृणंति विंदंति ते कमलनाभ भवापवर्गमाशासते यदि त
आशिष ईश नान्ये ४ ॥ ततो द्विसप्ततितमे राज्ञा मंत्रे कृते हरिः आस्थितं राजसूयाय मितिशो आशिष ईश नान्ये ४ ॥
धः १ शृण्वतामेवेति यत्सर्वं श्रीकृष्णः करोति न तदन्यः कश्चिदपि कर्तुं समर्थ इति निश्चित्य स
र्वानेव तान् नाहत्य कृष्णमेवाच मर्थः आभाष्य आभाष्य कृष्ण भक्तवत्सल इत्येवं संबोध्य २ विभूतीः अंशा
न् एव वर्तितानां मेव रथ्यः कथं नयाज्ञिकः स्यां इति चेदत आह त्वत्पादुके इति ३ परि ये चरंति य
जमाना मार्यपरिचरंति ध्यायंति नमस्ते अभद्र नशने नाम कीर्तयंति च ते भवं सापवर्गं मोक्षं

राम: ७२

श्रीरामचन्द्रशिलोपाणजीविनां सेवा: तेषु मुख्योऽस्य ३७ अभ्युपेतः प्रलिंगमनेन सत्कृतः ३८ सस्नुषा द्रौपदी
सहिता ३९ कान्तप्रकारे प्रमोदेनोपहृतोऽभिपूजितः ४० गुरुस्त्रीणां च ह्यालयाद्रौपद्या भवति सा स्नुषा भद्र

ऽस्तु: स्त्रिय: पथि निरीक्ष्य मुकुंदपत्नी स्तारा यशोऽद्भुतपरस्मा: किमकार्यमुनि: पञ्चत्वमाप्नुहस
मौलिरुदारहासलीलावलोकवलयान्मवमाननाति ३६ ततस्तत्रोपसंगम्य पौरामंगल
पाणय: चक्रु: सपर्यां कृष्णाय प्रोत्सीमुख्योद्दितेनमः ३७ ततः पुरजनैः प्रीता मुकुंदः फु
ल्ललोचनः ससंभ्रमैरभ्युपेतः प्रविष्टो राजमंदिरं ३८ पृथा विलोक्य भ्रात्रेयं कृष्णं त्रिभुव
नेश्वरं प्रीतात्मोत्थाय पर्यंकात्सस्नुषा परिषस्वजे ३९ गोविंदं गृहमानीय देवदेवस्य मादरात्
पूजायां नाविदत्कृत्यं प्रमोदोपहतो नृपः ४० पितृस्वसुर्गुरुस्त्रीणां कृष्णश्चक्रेऽभिवादनं स्व
यं च कृष्णया राजन्भगिन्या चाभिवंदितः ४१ श्वश्र्वा संचोदिता कृष्णा कृष्णपत्नीश्च सर्वशः
आनर्च रुक्मिणीं सत्यां भद्रां जाम्बवतीं तथा ४२ कालिंदीं मित्रविंदां च शैब्यां नाग्नजितीं सतीं
अन्याश्चाभ्यागता याश्च वासः स्रग्मण्डनादिभिः ४३ सुखं निवासयामास धर्मराजो जनार्दनं
ससैन्यं सानुगामात्यं सभार्यं च नवं नवं ४४ ॥

या ४५ आनर्च रुक्मिणीं सत्यां ४६ अन्याश्च याः कृष्णपत्न्योऽभ्यागता: ताश्च पि ४७ प्रत्यहं नवं नवं यथा भ
वति तथा सुखं निवासयामास ४८ ॥

श्री भा° द° उ° ७२

जगतीं सर्वां हस्ते स्थां संभारान्यज्ञोपस्करान्संभृत्य संपाद्य आहरस्व अनुतिष्ठ सर्व्वः नन्नृपतिविजयादि
कथं शक्यं स्यात्तत्राह एत इति ९ जितात्मवता जितेंद्रियेण तेत्वया हं जितोस्मि वशीकृतोस्मि
अजितात्मभिः अजितेंद्रियैः आत्मानां वन्तु एवं कृतत्यत एवं परिभवशंका अकिंचनस्य पि नास्ति ।

ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो सर्वेषामपि भूतानामीप्सितः क्रतुराडयं ८ वि
जित्य नृपतीन्सर्वान्कृत्वा च जगतीं वशे संभृत्य सर्वसंभारानाहरस्व महाक्रतुं ९ एते ते भ्रा
तरो राजंल्लोकपालांशसंभवाः जितो स्म्यात्मवता ते हं दुर्जयो यो जितात्मभिः १० न कश्चि
न्मत्परो लोके तेजसा यशसा श्रिया विभूतिभिर्वाभिभवेद्देवोपि किमु पार्थिवः ११ शुक उ
वाच निशम्य भगवद्गीतं प्रीतः फुल्लमुखाम्बुजः भ्रातॄन्दिग्विजये युंक्त विष्णुतेजोपबृं
हितान् १२ सहदेवं दक्षिणस्यामादिशत्सहसृंजयैः दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्य
साचिनं १३ प्राच्यां वृकोदरं मत्स्यैः केकयैः सहमद्रकैः ते विजित्य नृपान्वीरा आजह्रुर्दिग्भ्य
ओजसा अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते १४ ॥ रामः

विनं प्रभवंतीत्याह न कश्चिदिति ११ तेजसा प्रभावेण विभूतिभिः सैन्यादिसामग्रीभिः अष्टैश्वर्यलिप्सुना ।
तान्विष्णोः तेजसा उपबृंहितान् तेजोपबृंहितानि निमित्तं विधियार्थः १२ कथं सूतायप्यद्यते यागं करिष्यते
एव

रामः ७२

भगवतो भक्तप्रसत्यातनमाविः ऊर्वशाह तदेवं देवेति न तस्मात्स्वरूपं नमस्कारादेवं निश्चिनेपि येकर्माद्रिः प्रथा
नाः केचिन्मुकुरुत्संजयाः श्रीभगवद्भक्तिं न वडमन्यन्ते नेषां मोहः निरहंतयेये त्वां भजंति तेनेषां भयेषा
निष्टाप्तिरिति प्रदर्शनं गुणगणाद्विरहितेनेमुयिकथमिदं वैषम्यंस्यादनआहतेनेति ५ त्वः तत्कीर्तिः यदद
तिभेदमतिः तव तस्याप्येवं ज्ञानतः ब्रह्मणो विनयाधैः किंच सर्वस्यान्मनः अतः समदृशः किंच सम

तदेवं देव भवतः शरणागतिरिद्धे देवानुभावमिदं प्रपश्यन् सर्वलोकः ये त्वां भजंति न भजंत्यतलो
भयेषां निष्टापदर्शयविमोक्षरुत्संजयानां ५ न ब्रह्मणः स्वपरभेदमतिः तव स्यात्सर्वात्म
नः समदृशः स्वसुखानुभूतेः संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विप
र्ययोत्र ६ श्रीभगवानुवाच सम्यग्व्यवसितं राजन्भवता शत्रुकर्षण कल्याणी येन ते
कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ११ गमः

स्वानुभूतेः अतो रागाद्यभावादिति भावः तथापि सेवां यामा नानामेव न त्वमादो नामेषां तथ सेवानुरू
पमुदयः फलं न तत्र विपर्ययोः अन्यथाभावः यथा कल्पतरुमस्य रागादिरहितोपि सेवकेष्वेव फलं ननु
केतनामेषु समस्मदृक्तानामेव केवल्यादिनाः स्वेषामिमं गमोहमान आह सम्यगिति ६ शत्रुकर्ष
ति मेतोपयनमेव राज्ञविजयघाति सचाययति अनुभविष्यति ह्यतिसमलोकव्यामामभविष्यतीत्य
र्थः किमनमयामस्येन वामपादं नीपनवगृहकाएवराज्ञस्ययस्याह ११

श्री भा. टी. उ. टी. ७९

विश्वामित्रस्यानुग्रहाय हरिश्चंद्रो भार्यात्मजादिसर्वं विक्रीय स्वयं चंडालतां प्राप्तोपि स्वनिर्विण्णः सन्
सत्याधर्माभ्यां शिभिर्जितैः सह स्वर्गं गतः रंतिदेवः रुद्रदेवः अष्टचत्वारिंशद्दिनानि अलब्धान्नोपि द
कोपि कथंचित् लब्धान्नोदकादि अतिथिभ्यो दत्त्वा ब्रह्मलोकं गतः उंछवृत्तिः मुद्गलः षण्मासतो
दत्तान्नेन रुद्रदेवान्वातिथ्यादानेन ब्रह्मलोकं गतः शरणागतकपोतरक्षणाय स्वमांसं श्येनाय दत्त्वा
शिबिर्दिवं गतः बलिश्चात्मानं विष्णवे हरये सर्वस्वं दत्त्वा तेन व्याजेन सात्त्विकारकपोतः स्वातेथ

हरिश्चंद्रो रंतिदेव उंछवृत्तिः शिबिर्बलिः व्याधः कपोतो बहवो ह्यध्रुवेण ध्रुवं गताः २० श्री
शुक उवाच ॥ एवं श्रीहरिणा प्रोक्तं मत्वा प्रकोष्ठे स्वाहृतेपि राज्यमवधूय विज्ञाय ब्रह्मपूर्वेन विन
यत् २१ राज्यं विधेयं वाचस्पतिना ब्रह्मलिंगानि विभूतिं दत्त्वा मिथ्या तिनेन आत्मानमपि
स्मरे २२ बलेस्तु भूयते कीर्तिर्वितनादिन कल्पषा शेषर्याह्णरित स्वापि विप्रव्याजेन
विष्णुना २३
येव्याधायकपोताः महात्मर्मांस दत्त्वा विमानेन दिवं गतः व्याधः तयोः सत्त्वं वीत्वा स्वयमपि तिस
र्विमनः महाप्रस्थाने वनाग्नि दग्धदेहः निष्कल्मषो दिवमारुरोह एवं मन्ये बहवोध्रुवेणाध्रुवी
णाध्रुवलोकं गतः श्रुतिः २० स्माहज्ञे स्यात्तानकिणां कितैः हष्टसर्वान् ह्रौयदी स्वयंव
रादिषु २१ स्वस्याभ्रियतिक्षीर्षता विप्रव्याजेन विष्णुना मार्गेणोत्स्मापि बलेः अहोनेतिपावे

आघोहरिः श्रीकृष्णः १५ गृहेषु वर्तमानं मम याचेरन् अयाचंत इत्यर्थः १६ नचिदं कामयामहे इति
विशेषो निर्दिश्यते अन्यथा पुस्तकस्य वितण्डादेः वियोगोऽसह्यः सकथं देयः स्वस्नानमंडने किरी
टाद्येयं पुत्राद्विलम्बः कथं देयं तथाति रम्यस्नानमर णादि पुत्रादियोगे कथमन्यस्ते दे यं इति चेदत्त आ
ह किंउ मेधामित्यादि अत्र रक्षां तत्तेनार्थतस्माद्भः किमकार्यमिति यथा अस्माभिर्नां अकार्य नास्ति

अन्ताजितं न वसंथं चपतेर्थायतोहरिः आतो पापं तमेवायडह्वोयमुवाच ह १५ भीमसे
नोऽर्जुनः कृष्णोऽब्रह्मलिंगधरास्ततः जगमुर्गिरिव्रजं तातन्दृष्ट्वा यमतोयतः १६ तेगत्वाः
तिथिवेला याग्रहेषु गृहमेधिनं ब्रह्मण्यं मम यावेरन्न गमना ब्रह्मलिंगिनः १७ राजन्नि
त्रातिथीन् श्रेष्ठामर्थिनोऽहरमागतान् तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे १८ किंदुर्मर्षं ति
तिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः किं न देयं वदन्यानां कः परः समदर्शिनां १९ योनित्येन शरी
रेण सतां गेयं यशो ध्रुवं नाचिनोति स्वयं कल्यः स वाच्यः शोच्य एव सः २०

तथाति तितिक्षूणां दुर्मर्षं दुःसहं नास्ति वदन्यानां दातॄणां अनुदारानां अदेयं नास्ति समदर्शिनां प
रश्च नास्ति अतः किं विशेषेणेत्यर्थः अर्थिनेपीरेण मुकुलादिवदन्यानां अर्थिन वंचनीया इत्यादर्शये
नाहः येनित्येति १८ नाचितोनसंपादयति स्वमास्य निघः १९

श्री भा० द० टी० ११

समेस्थले युद्धं गते ३३ मंडलानि यदा युद्धगतिभेदान् सव्यं दक्षिणं च यथा भवति तथा चरतोः रंगिणो रंगगत-
योः नटयोरिव तिभिर्यत्नेनोपमा ३४ चटचटेति गदयोः परस्पराघातेन शब्दानुकरणं वज्रस्य नि-

ततः समेस्थले वीरौ संयुक्तावितरेतरौ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणदुर्मदौ ३३ मंडला-
नि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च चरंतोः शुशुभे युद्धं नटयोरिव रंगिणोः ३४ ततश्चटचट-
शब्दो वज्रनिष्पेषसंनिभः गदयोः क्षिप्तयो राजन् दंतयोरिव दंतिनोः ३५ ते वै गदे भुजजवेन
निपात्यमाने अन्योन्यतोंसकटिपादकरोरुजत्रुं चूर्णीबभूवतुरुपेत्य यथार्कशाखे संयु-
ध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्य्वोः ३६ इत्थं तयोः प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरयः-
स्पर्शैरपिष्टां शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ३७
तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलौजसोः निर्विशेषमभूद्युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ३८ ए-
वं तयोर्महाराज युध्यतोः सप्तविंशतिः दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्वन्निशि तिष्ठतोः ३९ ए-
कदा मातुलेयं वै प्राह राजन् वृकोदरः न शक्तोहं जरासंधं निर्जेतुं युधि माधव ४०॥

ष्पेषो घातः ततश्शब्दः प्रयत्नो दंतिनोः हस्तिनोः दंताघातस्य यथा शब्दस्तथा ३५ अंसकटीत्यादि अंस-
योस्तयोर्गजयोः अर्कशाखाभ्यां प्रयत्नाद्दंतिनोः तेयथा चूर्णीभवतः तद्वत् ३६ अपि हि चूर्णीचक्रः

श्री भा० द० टी० राम ११

स्त्रकेवार्यमाणोपिमनएवविस्मरयमितिजानन्नपि २४ यतमानेनयतनात्तमबंधुनादेहेवन्नात्मणार्यो
यविपुलेयशोनेहतानेनममयादयनाकोनर्थः नकोपीमर्थः २५ इमेवेनिश्चित्यमाहहेविप्राइति

प्रियंजिह्मीर्षतेदस्यविस्मृतेह्निजस्यपिणे जानन्नपिमहोप्रादाद्धार्यमाणोपिदैत्यराट् २४
जीवताद्यात्मणार्थायकोनर्थःस्यसबंधुना देहेनयतमानेनमहतावि पुलेयशः २५ इ
मुदारमतिःप्राहह्णस्मार्जनहकोदरान् हेविप्राःप्रियतांतामोहदाम्यात्मशिरोपिवः२६
श्रीभगवानुवाच शुश्रूतोहेह्रिराजेदहंह्येणयदिमन्मसे सुतांत्यिनोवयंप्रामाराजन्याना
मकांक्षिणः २७ अमोवृकोदरःपार्थः तस्यभ्रातार्जुनोह्ययं अनयोर्मातुलेयंमांकृष्ण
जानीहितेरिपु २८ एवमावेदितोराजाजरासंधोमहास्वनः प्राहवामर्षितोमंदाग्र
हनहिंददामिवः २९ नत्वयाभीरुणायोत्स्येयुधिविक्लवनेजसा मथुरांस्वपुरींमत्वा
समुद्रंशरणंगतः ३० अयंतुवयसातुल्योनातिसत्त्वोनमेसमः अर्जुनोनभवेद्योद्धाभीम
स्तुल्यबलोमम ३१ इत्युक्त्वाभीमसेनायप्रदायमहतींगदां द्वितीयांस्वयमादायनि
र्जगामपुराद्बहिः ३२॥ गमः

२९ राजन्यतामेवप्रंपवयति २८ यतोमद्भियासमुद्रंशरणंगतः ३० वयसाप्य
तुल्यःनातिसत्त्वः अनतिबलस्तनदेहेनमयाममः ततोर्जुनोयोद्धानभवेत् भीमस्तुभवेत्यतो
ममतवलः३१ प्रदायदत्त्वाथ्र्थः ३२॥ गमः

येनिर्जिताः जरासंधेन निरुद्धाश्च गिरिद्रोण्यां तेन ततो निर्गताः संतो नेमुर्भगवन्तं श्रीकृष्णं दंडवद्भुवि न्यस्त
देहान्वयः १ तत्तामाः कृशाः संरोधेन परिकर्षिताः २ आनन्दाश्रुजलसानो वरमाणाः कोमलभायया
श्रीवायश्वतो निवीतं केवलीविनयाव्यामं ४ पिबन्त इवेत्यादिना हरेः पादयोः प्रणामं चक्रुरित्यन्वयः

श्रीशुक उवाच अथ दीपते दृष्टा ताम्यं श्रीलीलयापुधि निर्जिताः येनिर्गता गिरिद्रोण्यां मलिनो
मलवाससः १ तत्तामाः शुष्कवदनाः संरोधपरिकर्षिताः ददृशुः ते घनश्यामं पीतकौ
शेयवाससं २ श्रीवत्साकं चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणं चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुंड
लं ३ पद्महस्तं गदाशंखरथांगैरुपलक्षितं किरीटहारकटककटिसूत्रांगदान्वितं ४
भ्राजद्वरमणिग्रीवं निवीतं वनमालया ५ पिबंत इव चक्षुर्भ्यां लिहंत इव जिह्वया जिघ्रं
त इव नासाभ्यां रंभंत इव बाहुभिः ६ प्रणेमुर्हतपाप्मानो मूर्धभिः पादयोर्हरेः कृष्णसं
दर्शनाह्लादध्वस्तसंरोधनक्लमाः ७ प्रशंसुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्रांजलयो नृपाः ७ राजा
न ऊचुः नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय प्रपन्नान्पाहि नः कृष्ण निर्विण्णान्घोरसंसृ
तेः ८ ॥

रंभंतः परिरंभमाणा इव ६ श्रीकृष्णदर्शनाह्लादेन ध्वस्तः संरोधनक्लमो येषां ते ७ संरोधाद्विद
तान स्मातुः ... संस्मृते रपि पादकिमोवपैन नुभयं तोऽन्नामं... यावि... भोगास
ताश्चकथं मे स्मृते मांचनीयाः इत्याशंक्य संप्रति नव यं न तथाभूताः इत्याहुर्नैवेतमित्यष्टभिः ८

त्मनः शाकलद्वयरूपं मृतिः पुनः शाकलीभावः तेच विद्वान् जानन् जरानाम राक्षसीतत्कृतं अचिंतयत्
कथमसौ शाकलीभवेदिति ४१ विटपं शाखां करेण गृहीत्वा हरिः भीमस्य पुरस्ताद्विटपयामि यथामध्ये
विपाटयेति संज्ञया संकेतेन अरिवधोपायं दर्शयामासेत्यर्थः ४२ पदैकैकः पादादिः यथोक्त शाक

शत्रुजन्ममृती विद्वान्जीवितंच जराकृतं पार्थंमाप्याययन्स्वेन तेजसाचिंतयद्धरिः ४१ सं
चिंत्यारिवधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ४२ तद्विज्ञा
य महासत्त्वो भीमः प्रहरतां वरः गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ४३ एकं पादं पदा
क्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य च गुदतः पाटयामास शाखामिव महागजः ४४ एकपादोरुवृ
षणकटिपृष्ठस्तनांसके एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशुः प्रजाः ४५ हाहाकारो मह
नासीन्निहते मगधेश्वरे पूजयामासतुर्भीमं परिरभ्य जयाच्युतौ ४६ सहदेवं तत्तनयं
भगवान्भूतभावनः अभ्यषिंचदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभुः ४७ मोचयामास राजन्यान्
संरुद्धा मागधेन ये ४८ इति श्रीभागवते दशम[illegible]ये नाम द्विसप्ततितमः ७२

ले ४५ संविहृतः तत्पुत्राभिलाषेणेति दर्शयन्नाह सहदेवमिति ४७ इति श्री[illegible] दीपिकायां द
[illegible] द्विसप्ततितमः ७२ ततः त्रिसप्ततितमे मोचयित्वा नृपान् हरिः राजसूयभागः स्वां देशान्प्र
स्थाप्य पुनरागमत् अशेषभूहजरासंधवधात्तुष्टान् भूपतीन् विमोच्य कृपयाहंकृतानिजरूपमदर्श

श्री
भा टी.
५ ?
७९

अत एव अथो नेतरमृगात्तस्मिकाममृगात्रूपेणान्यं शास्त्रत्यनतताप्रतिलगोतीयमाणेन तथाहंजंरोगणां
भूवाजन्मत्ते वेणादेहेनोपासितत्वंमध्येनस्वस्वहृयामहेअन्यपरलोकेचाक्रियाफलेस्वर्गादिभोगोचोपा
सितत्वेनसाहृमहेकथंभूतंकारतनतोःनायामेनमृतिर्भवतिकिंमिदमपेतयतिवेदतमाह्रःतत्रइति
१७ तत्तुरणेस्मृतिरपितत्वमादेफलमेवेत्यर्थः १५ अतोयामेनुलयावान् १८ यथाभवद्विषुशासि
तायोःशात्वनेहृविनकेतत्रगतस्यस्पर्धायतयगमेनस्वणाभावादित्यर्थःयथेवंभूतास्यतोहिममवा

अथोनराज्यंमृगातस्मिन्नृपितंदेहेनशास्त्रत्यततताहजंभवाउपासितत्वंस्वहृयामहेविमोक्रि
याफलेमत्यवकर्णेशवने १७ नत्रःममादिष्टोपायपेनतेवरणात्रयोःस्मृतिर्यथानविरमे
दपिसंस्मरतामिह १५ कृस्नायवासुदेवायहरयेपरमात्मनेप्रणतक्लेशनाशायगोविंदाय
नमोनमः १६ श्रीशुकःसंस्तूयमानोभगवाञ्राजर्षिर्मुक्तबंधनेःतानाहकहणस्ताशश
रणेःस्मृतापातिया १८ श्रीभगवान्अयप्रभृतिवैभूपामध्यात्मन्यविलेश्वरे सुदृढाना
यभक्तिर्वोढमाशं [illegible] ष्ठितंतथा [illegible] १९ दिष्ट्याव्यवसितंभूयाभवं
अतमोधिणाःश्रियैश्वर्यमदोन्नाहवंधोवोमात्स्करणा १९
तंतथावादंनिश्चितंवोभवतांमयिभक्तिर्जायतेजायतामित्यर्थः १९ हेभूपाःमद्रेनेनमेवकर्तं
व्यमितिभवद्भिर्यद्व्यवसितंमंकल्पितंदिष्ट्याभवद्भिर्भद्रकृतंमत्समेवत्याहभवंतइतिश्रीप्रप
मर्थवनाभ्योमदःतेनोन्नाहस्तहंधनेस्वेताचारमित्यर्थःयथयपत्रपामीतितत्क्ष्यहहेहयस्ते २८ ७९

हेनाथ वयमेनं नाः त्वसूयामः अन्वनुदोषदृष्ट्यानपश्यामः कृतश्च्यतसाहुः अनुग्रहइति यच्चस्यानुपत
देवस्यातिरेकेनोपपादयंति राज्ञैश्च पूर्यंति ९ राजैश्च पूर्यां थ्यामहः तेनोग्रहः उन्मुखलः निम्राश्चबलाश्चस्य
दोमस्यते यद्दाः निम्राः अचलाः शाश्वतीमिमन्यते किंच अवमनुतयापश्यंतीत्याहेमृगतस्सामिति १० वैका
रिकीत्स्यादिविकारपत्राश्चयुक्ताश्चाविवेकिनः राजयोगावियोगयोरन्योवद्रमस्मास्वैवदृष्टमि

नैनं नाथान्तः सूयामो मागयंमयुसूदन अनुग्रहो यद्भवतो राज्ञां राज्यप्रतिष्ठितौ ९ राज्ञै
श्वर्यमदोन्नद्दोनश्रयोह्निदतेन्नपः लक्ष्माययामाह्नितोनित्यामन्यतेसंपदोचलाः १० मृग
तृस्सां यथा बालामन्यतेउदकाशया तद्वद्वैकारिकीमायामयुक्तावस्तुपश्यते ११ वयंपु
राश्रीमदनष्टदृष्योत्तिगीषयास्याऽतरेनरस्पृधः ज्ञंतः प्रजाःस्वाऽतिनिर्धृणाप्रभो
मृत्युंपुरस्त्वाविगणय्यदुर्मदाः १२ त एव कृष्णस्यगभीरंहसा दुरंतवीर्येणविचालिताः श्रि
यः कालेन तत्त्वाभवतोनुकंपयाविनष्टदर्पाः चरणौस्मरामते १३

त्याहुः वयमिति द्वाभ्यां ११ श्रीमदेननष्टा दृष्टिः येषांते श्रमाः इतरेतरस्पृधः परस्परं स्पर्धमानाः प्र
पुरतः तां मृत्युं अविगणय्य पुरायेदुर्मदावयं १२ हे कृष्ण त एव वयं अयविनष्टदर्पाः तेचरणं स्मरामः
माधास्महे कथंभूताः भवतः तत्त्वा मूर्त्या कालेन श्रियो विचालिताः अतोराज्यच्युतिरेवदनुग्रहरूपे

भ॰ टी॰

श्री भा० द० टी० ८०

श्रीणयन्नेदपिता २० जरासंधः २१ खांडवप्रस्थमिंद्रप्रस्थं ३१ शांतं मेने आप्तमनोरथो बभूव ३२
दशमे त्रिसप्ततितमोध्यायः ७३ यत्र कृष्णस्य तिनमे राजसूयक्रियाद्विजैः अग्रे स्वजाप्रसंगेनचैद्यघातो

रथान्सदश्वानारोप्यमणिकांचनभूषितान् श्रीणयान्सूनृतैर्वाक्यैः स्वदेशान्प्रत्यपापयत् २७
त एवं मोचिताः कृच्छ्रात्कृष्णेन सुमहात्मना ययुस्तमेव ध्यायंतः कृतानि च जगत्पतेः २८ ज
गदुः प्रकृतिभ्यस्ते महापुरुषचेष्टितं यथान्वशासद्भगवांस्तथा चक्रुरतंद्रिताः २९ जरासं
धं घातयित्वा भीमसेनेन केशवः पार्थाभ्यां संयुतः प्रायात्सहदेवेन पूजितः ३० गत्वा ते
खांडवप्रस्थं शंखान्दध्मुर्जितारयः हर्षयंतः स्वसुहृदो दुर्हृदां चासुखावहाः ३१ तच्छ्रुत्वा
प्रीतमनस इंद्रप्रस्थनिवासिनः निशाम्य मागधं शांतं राजा चाप्तमनोरथः ३२ अभिवंद्या
थ राजानं भीमार्जुनजनार्दनाः सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मना यदनुष्ठितं ३३ निशम्य धर्म
राजस्तत्केशवेनानुकंपितं आनंदाश्रुकलां मुंचन्प्रेम्णा नोवाच किंचन ३४ इति श्रीभा
गवते दशमे जरासंधवधो नाम त्रिसप्ततितमो
ध्यायः ७३ ॥ श्रीरामाय नमः

द्विसप्ततितमे राजसूयमखिलं हत्वा जरासंधं नृपं हतो नैः चैद्यं तद्धनेजार्चं तं बीजं कलिमिवापतत् १ ॥

राम० ८०

हैहयः कार्तवीर्यः चक्रवर्ती नरेश्वरः पितुः कामधेनुः हरणाय समस्य रामेण समयुद्धे हतः तदा सोऽदैव
हतो रामः पुत्रः तः श्रावीसंगायत्र्या रमणाय समधीनृपति विकायो वाहयन् तेरैव ब्राह्मणैः ततो
वृशितो नजघः अजगरत्नमवापवेनो पुत्रस्तोत्र लक्षणानधिलिपन् तेरैव ब्राह्मणोऽर्जुनः कर्तः जका
रेहतः रावणो राक्षसेश्वरः सीतासमभिलषन् श्रीरामचंद्रेण हतः नरकोदैत्येश्वरः हितिजः ला

हैहयो नर्जुनो वेनो रावणो नरकोपरे श्रीमदाद्भ्रष्टाः स्थानाद्भ्रष्टा नरेश्वराः २० भवंति
नपनहिताय देहस्य पुत्रमनवन् मायते तो धैर्यं तेः प्रजाधर्मपालरक्षतः २१ सेनवेन
प्रजातेतस्य खड्गः खमवाभवो प्रातमाभेवमवेतोमस्थितो विचरितास्य २२ उदासी
नाम्बुदे सा हैमात्मात्माधन ब्रताः मध्यावेशमनः समयकर्मामनेन त्वया सम्य
२३ श्रीमुक्तः दिग्पालपालको भगवान् भुवनेश्वरः तेषां पुत्रान् पुरुषान् वि
योमज्जनकर्माणि २४ सपर्याकारयामास समदृष्टेवेनमारत नारदेवाविनेवसेव
णाः स्वविलेपनैः २५ भोजयित्वा वराज्ञेन समूतान् समलेक्षतान् भोगेश्च विविधैः

याहरणान्मयैव हतः अपरे श्रीमदान्स्थानाद्भ्रष्टाः २० यकुमार्ये देहा दिनदेन वव विज्ञाय पु
त्रस्य ममतां रक्षत २१ मज्जानेतस्यादित्यसनतो प्रासे मम तेन सेवमानाः २२ माऽत्र त्वया सम्य २३
स्तस्य तेषां मज्जनकर्माणि आभ्यंगमनानासेमाधनः २४ तस्मात् तात्समस्य गलेक्षतान् भोगेश्च
पुत्रान् वरा वेन भोजयित्वा पुनः तेषामनुशेषमदृष्टेवेनकारयामास २५॥ रामः

श्री भा० द० ७-टी० ८१

यातिकेयज्ञोवितेवसंतादिकालेप्रज्ञानभिप्रज्ञान्मप्रधिभिः ऋत्विजोहोनप्रमुखानुवब्रेनाना
हृङ्केपायनइतित्रिभिः ८ अथाकृतब्रणोतानेतानृवब्रेऋत्विग्रुपदेष्टाहिमेरेष्टाहिमेदेने ४ अने

प्रकुञ्जवाचइत्यत्राप्रानेककालेवब्रेप्रज्ञान्मऋत्विजः कस्मान्नमोदितःपार्थोब्राह्म
णाब्रह्मवादिनः ५ द्वैपायनोभरद्वाजः सुमन्तुर्गोतमोऽसितः वसिष्ठश्च्यवनः क
ण्वोमैत्रेयः कवषस्त्रितः विश्वामित्रोवामदेवः सुमतिर्जैमिनिः क्रतुः पैलःपरा
शरोगर्गोवैशम्पायनएवच ६ अथर्वाकश्यपोधौम्योरामोभार्गवआसुरिः वीतिहो
त्रोमधुच्छन्दावीरसेनोऽकृतव्रणः ५ उपहूताःतथाचान्येद्रोणभीष्मकृपादयः धृत
राष्ट्रःसहसुतोविदुरश्चमहामतिः १० ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायत्रदिदृक्षवः
तत्रेयुःसर्वराजानोराज्ञांप्रकृतयोनृप ११ ततस्तेदेवयजनंब्राह्मणाःस्वर्णलाङ्गलैः कृ
ष्ट्वातत्रयथाम्नायंदीक्षयांचक्रिरेनृप १२ हैमाःकिलोपकरणावरुणस्ययथापुरा इन्द्रा
दयोलोकपालाविरिञ्चिभवसंयुताः १३ सगणाःसिद्धगन्धर्वाविद्याधरमहोरगाः मुन

योयक्षाःयत्रदिदृक्षवः तेनत्रेमुरितिस्तवः १४ देवयजनेयज्ञस्यमिंकृत्वाकर्मादिभिःसंयोज्यदी
क्षयांचक्रिरेदीक्षासंस्कारंप्रापितवन्तः १२ उपकरणानिउपस्काराःवरुणस्यराजसूयेयथासन्नितिशे
षः किंचइन्द्रादयइतिच १३॥

राम० ८१

कालस्यानुभावमितिचकारात्तस्यस्थात्मविद्यापितद्वालत्वेमर्थः नराहृदयेस्मृरिति १ यैस्त्रैलोक्यस्या
पिगुरवःस्मृः सूत्रकारस्यः सर्वलोकपालास्त्रनेश्विरैसेवनवानुशासनंवदृति३ लंभेलुत्रेतिभागवेनेव
एतलद्मणमितिभावः बहुमानेनेमर्थः २ सम्भावाम्परमेश्वरः अस्माकमनुशासनयतेनेदमेत्वविउव
नेअनुवारणस्सुतेजोहातिअप्रमेयादिमर्थः अग्यवानवयतिश्लोकस्यज्ञापनाः ज्ञायाराणाम्पोनन्तेजोहावि
वृत्तीअनः श्रीकृष्णरूपयामिगच्छनेइत्याह ३ समानासमानरहितस्यब्रह्मणस्तवोभयंमायापरमा

श्रीभीष्मः एवंयुधिष्ठिरोराजारामेपवपेविभो कालस्यचानुभावेनकृतोपेनतमब्रवी
त् १ येस्तुत्रैलोक्यगुरवः सर्वलोकमहेश्वरः वदृति३ लंभेलब्धाधिसेवानुशासनं २
सम्भवानरविंदाक्षादीनानामीशपालिना यतेनुशासनेश्रमेलदृत्वनविउवनं ३ नसेवा
स्याद्वितीयस्यब्रह्मणः परमात्मनः कर्मभिर्वर्धतेतेजोह्रसतेचयथारवेः ४ नचैते जितय
मानामसमाहमितिमाधव त्वतदेतिचनानार्थीः पस्मृनामितवैकृता ५॥ रामः

मनइतिसर्वंजीवतियेनसत्त्वतियस्यतेस्तूनतानवास्तवेअनः यसत्त्वप्रकाशैस्तैकर्मभिरित्यर्थः तथाचश्रु
तिः नकर्मणावर्धतेनोकनीयानितितनतेवमप्यहृपरमेश्वरः ममेदंनीचकर्मायोग्यमितितमनसिक
थनमवेइत्यत्राह नचेनइति ४ हेअजितनतेनवमनानामेवनावदृयेनानार्थीः मेदमतिनोस्तियथा
यस्तूनोअज्ञानोवैकृताशरीरविषयानवतनास्तीतिविधुनवैकृतत्वामित्यर्थः ५॥ रामायनमः

श्री॰ भा॰ द॰ उ॰ टी॰ ८२

एक एवाद्वितीयो यो सौ वै तदात्म्ये ऽहं जगत् आत्मनात्माश्रयः सम्यक् विशेषेणाश्च तस्य च सर्वं श्रयं च यत् तन्मयतात्माविशे
षेण विषयस्य योगस्यापि यः अद्वितीय एव स्वयं स्याद् एतदात्म्यमिति एवं श्रीकृष्णः आत्माश्रयः तत्
एतदात्मनस्य भावः एतदात्म्यं भवितव्यं भावनिर्देशः एतदात्म्यमिदं सर्वमिति श्रुतेः अनेन तु आ
त्मनेति हृत्सम्यक् आत्माश्रयः आश्रयनिरपेक्षः स्वयमजः इदं जगत् सृजति हन्ति चेति किं च विविधानीति

एक एवाद्वितीयो यो सौ वै तदात्म्ये ऽहं जगत् आत्मनात्माश्रयः सृष्ट्वा सृजत्यवति हन्त्यजः २०
विविधानीह कर्माणि जनयन्नपि देवतया ईहते यदयं सर्वं श्रेयो धर्मादिलक्षणं २१ तस्मा
त्कास्माय महते सोपनाय कारणं २२ सर्वभूतात्मभूताय कूटस्थायानन्यदर्शिने देयसमा
ताय पूर्णाय तस्मात्मयमिच्छता २३ इत्युक्तास हृदये तो नूनं सीक स्वातुभावविन् ततत्
त्वान्नभुनः सर्वसाधु साक्षिनि वादिनः २४ कृताद्विजेरितराज्ञा तदा सभासे समम
हृदयहृतीकेशो भीतः प्रणय विह्वलः २५ ततः पादाववनिज्याय शिरसा लोकपावनीः
सभार्यः स्वानुजामात्यः सत्कृत्वा वदन् मुदा २६ ॥ राम

२॰ यस्माद्वेत्ता याश्च तु अहं एव विविधानि कर्माणि तपोयोगादीनि जनयन् कुर्वन् यस्मात् श्रयं सर्वो
पि जनः धर्मादिलक्षणं श्रेयः ईहते साधयति कर्माणि तत्फलादि विवदधीनानीत्यर्थः २१ आत्म
नाविधुमाणमहं एव आत्मनः कृष्णभवेत्याह २१ सर्वभूतात्मना आत्मभूताय अनन्यदर्शीने नित्य
भेदमतये २२ श्रीकृष्णस्यानुभाववित् समहदेव इत्युक्तवान् सौमभूवन् २४ द्विजेरित साधु साधितिचोष

राम॰ ८२

येइन्द्रादयो देवगणा ये च राजादयः समागताः तेन यत्समीयुः स्म १४ ते सर्वे कालमन्तोऽस्याध्यायं ऽतमनस्य
राज्ञः राजसूयमविस्मिताः सेनेः सूपसंस्मयत्रैमेतिरे ऽथ्यन्वयः १५ याजकाग्रतिजः १६ सू

राजानस्तु समागता राजपत्न्यस्तु सर्वशः राजसूये समीयुः स्म राज्ञः पाण्डुसुतस्य वै १५
मेनिरे कालमन्तस्य रूपपन्नमविस्मिताः १५ अथ याजयन्तस्तु राज्ञे याजका देववर्चसः
राजसूयेन विधिवन्मखेन समितामराः १६ स तेन द्वयवनीपालो याजकानमहं स्ततो नु
अग्रजयन्नसाभागा यथावत्समपूजितः ९ सदस्या प्राह एतेषु वै
विस्मिताः सभासदः नाथ्यगाङ्गनैकामान्महद्देवलदाब्रवीत् १७
अग्रार्हसप्तुतः श्रेष्ठेश्वरभगवांस्तात्ततापतिः एषवेदेवनाम सर्वादेशा
कालपनादयः २१ यदात्मकमिदं विश्वं कृतवश्चयदात्म
काः अग्निराकृतयो मेनः मोक्षयोगास्तु सत्तमाः २ ॥

तेऽहनि सोमामिषवदिने ९ अग्राार्हणम अग्रजातस्यार्ह्ये यो यः अग्ने कामात् योग्यानां काऽतेनैव स्या
तिस्त्रयात् १७ मोक्षज्ञानं योगाऽप्याममनानन्तं सांख्यं केवलपरं योगः स त्रिविधैव पराः कथम मयोरक

पातञ्जलवृत्तिः २

श्री भा द उ टी ७४

सुरामानवाः खेचराः प्रमथाश्च ५१ पापं पर्मक्षितिं प्रसेहेतुः कलिं कलेरंशमतएव कुरुकुलामयं धियेनाप्य
के ५२ वितानं यज्ञं ५३ इति श्रीभावार्थे दशमे चतुःसप्ततितमः ७४ पंचसप्ततितमे यज्ञावभृथस्नानं च (

साधयित्वा क्रतुं राज्ञः कृष्णो योगेश्वरेश्वरः उवास कतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ४७ त
तोऽनुज्ञाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वरः ययौ सभार्यः सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ४८ वर्णितं
तदुपाख्यानं मया ते ऽतिविस्तरं वैकुण्ठवासिनोर्जन्म विप्रशापात्पुनः पुनः ४९ राजसूयावभृ
थ्येन स्नातो राजा युधिष्ठिरः ब्रह्मक्षत्रसभामध्ये शुशुभे सुरराडिव ५० राज्ञा सभाजिताः स
र्वे सुरमानवखेचराः कृष्णं क्रतुं प्रशंसन्तः स्वधामानि ययुर्मुदा ५१ दुर्योधनमृते पापं क(
लिं कुरुकुलामयं यो न सेहे श्रियं स्फीतां दृष्ट्वा पाण्डुसुतस्य तां ५२ य इदं कीर्तयेद्विष्णोः क
र्म चैद्यवधादिकं राजमोक्षं वितानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ५३ इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे शि
शुपालवधो नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ७४ राजोवाच अजातशत्रोस्तं दृष्ट्वा राजसूयमहोद
यं सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मन्नृदेवा ये समागताः १ ॥ रामः

मः सुयोधनस्य वार्तां सामान्यमेगोद्दृष्टिश्रमात् दुर्योधनस्यैकस्यैव दुःखकारणं प्रष्टुमनुवद
ति अजातशत्रोरिति १ ॥ श्रीरामायनमः ॥

राम ७४

शिवायेतिः तस्मात्तेषूक्तायथासिद्धो न किंचिदुक्तेनतत् ४७ तावदुत्पायेत्यस्यायमभिप्रायः एवम्
स्याद्वंदः सत्तत्प्रबलः सर्वानेतान्हन्यात् अतो मयैव शीघ्रं हन्तव्याः इति न त्वाणमेवोत्पायुधिष्ठिरोजहा
रेति ४२ तत्रैव निष्कस्यकथंवा मद्देवप्रवेशः तत्राह जन्मत्रयेति ४८ जन्मत्रयेऽनुगलितं अनुबन्धि

एवमादीन्यमङ्गलानि प्राप्य नष्टमंगलः तेनायं किंचिदुक्तवान्यथासिद्धः शिवारुते ४९ भ
गवन्निर्दिते स्कन्दाद्युः सर्वत्तत्समासदः कर्णापि प्रायनिर्जरमः प्राप्तः चेदिपकृष्ण ४८
निदेशभगवतः स्यएव स्वमस्य जनस्य वा ततो नायेति वै सोपि यायमपः स्वकृतात्कृतः ५१
ततः पाण्डुसुताः शुष्मन्त्रकेकयसृञ्जयाः उदायुधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ५
ततश्चैद्यस्तु संभ्रान्तो गृहीत्वा सोपि चर्मसी भर्त्सयन्कृष्णपक्षीयानाजौ सदसि भारत ५१ ता
वदुत्पाय भगवान्स्वं निवार्य स्वपक्षगान् शिरः स्वं तत्क्रेणाजहार पततोरिपोः ५२ शब्दः
कोलाहलो ह्यासीच्छिशुपाले हते महान् तस्यानुयायिनो भूपा दुद्रुवुर्जीवितैषिणः ५३
चैद्यदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् पश्यतां सर्वभूतानामुल्केव भुवि खाच्च्युता ५४
जन्मत्रयानुगलितवैरसंरब्धया धिया ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम्
५५
तेषु हेतुत्वेन तस्य संरब्धया विद्यया तत्तन्मयतां तद्रूपतां यातः पार्षदो बभूवेत्यर्थः अनुवृत्तेन स्मरणेनानया
द्विभावनानुध्यानेन भवस्य पयस्य कारणो जन्मनः कारणापेक्षस्तादृश्यानेन तदाकारवेशनस्यार्हत्वादि

भा॰ टी॰ ॥ १

श्री भा. द. टी. ८९

गतस्पृहः निश्चिन्त आसीत् २० अच्युते आत्मा यस्य तस्य २१ नेरैरासीनोऽलक्ष्मीः लक्ष्मीविभूतयः विस्मय(
जामयेनोपक्लृप्ताः विरचिताः ताभिः स्वहृज्ञकराहृदयोपलो नय्यत् २२ महिषो महत्तमितिवक्ष्यो

देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः पूजिताः तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप २५ ह
रिदासस्य राजर्षेर्राजसूयमहोदयं नैवातृप्यन्सुधांसतः पिबन्मर्त्योऽमृतं यथा २६ ततो युधि
ष्ठिरो राजा सुहृत्संबंधिबान्धवान् प्रेम्णा निवारयामास कृष्णं च त्यागकातरः २७ भगवानपि
तत्राङ्ग न्यवात्सीत्तत्प्रियंकरः प्रस्थाप्य यदुवीरांश्च साम्बादींश्च कुशस्थली २८ इत्थं राजाध
र्मसुतो मनोरथमहार्णवं सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनासीद्गतज्वरः २९ एकदान्तःपुरे तस्य
वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियं अतप्यद्राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ३१ तस्मिन्नरेन्द्रदितिजेन्द्र
सुरेन्द्रलक्ष्मीर्नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपक्लृप्ताः ताभिः पतीन्द्रुपदराजसुतोपतस्थे
यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ३२ यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रोणीभरे
ण शनकैः क्वणदङ्घ्रिशोभं मध्ये सुचारु कुचकुंकुमशोणहारं श्रीमन्मुखं प्रचलकुण्डलकुं
तलाढ्यं सभायां मयक्लृप्तायां क्वापि धर्मसुतोऽधिराट् वृतोऽनुजैर्बन्धुभिश्च कृष्णेनापि स्वच

पत्नत्रणंकराद्भिः श्रेष्ठिभिः शोभायस्य ममध्ये स्वाकमध्यमिसमर्थः शोणाङ्गरायस्य नन्दवलैः कुंडले
कान्तेस्म्र आऽसनमेऽशोभेतेतिशोभः ३३ क्वापि कदाचिन्नारिवेजेऽतिशोभः स्वस्य च स्वषाहितमाद्वि
नसायकेन ३४॥ रामायनमः॥

राम. ८९

क्रियाभिः वेदमंत्रक्रियाभिः कृतवान् स भार्याभिर्गौरीराजसूयइव १८ पत्नीसंयाजो यागविशेषः अवभृथ

ससमाप्य अथ मा २८ः सदस्यैरुक्तमालिनं वैरोचनः स्वपत्नीभिः क्रियाभिः कृतवाडिव १८
पत्नीसंयाजावभृथ्ये स्नाविताः तेन महत्विजः आकृतांस्नापयांचक्रुर्गंगायां महर्षयः १९
देवदुंदुभयो नेदुर्नरदुंदुभिभिः सह मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः २० स्नातान
अनन्तःसर्वे वर्णाश्रमधृताः नराः महापातकपियनः सद्यो मुच्यन्ते किल्बिषात् २१ अथ
राजास्त्रैतैः सोमपरिपायलब्धहोतः ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणैर्वरैः २२ वेधुन्ता
तिनृपान्सिःसहृदो नोमर्थहर्षवशः अभीतोषपूजयामास नारायणपरो नृपः २३ सर्वे
जनाः सरत्नचामणिकुंडलस्रग्मैषंकेयूरकंकुलमहार्घहाराः नार्यस्तु कुंडलसुगा
लकर्णहेमरत्नहारश्रियाकनकदामरवल्लयाविरेजुः २४ अथर्त्विजो महाशालाः सदस्या
ब्रह्मवादिनः ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राराजानो ये समागताः २५॥ राम:

सर्वेऽपि आदवृभ्यर्चितैः चरितातानांवनुज्ञापिते स्वार्थः २६ अहृते त्रनने आनर्चाचितवान् २२॥ राम:

श्री० भा० द० उ० टी० ८१

ततः चक्रे स प्रतिज्ञां तेन मे हस्तिमाल्वमहासंध्ये शुभमन्दाप्रद्वारेण रण्यात्मद्युम्ननिर्गमः सेपायधर्मराजस्या
जसूयमेसोद्यं निहन्तुं सोमराजादीन योधायारमे दच्युतः आश्रुतोद्यापि भगवानुमापतिः श्रीकृष्ण
विहीनिमाल्वराजस्य वैफल्यमन्यमानो नयौघ्र प्राप्राउरश्रुतं नमस्यातिनि ळयमालयसंवन्सरानेचवेरेणकृ

श्रीधरः अथान्यदपि कृष्णस्य श्रृणु कर्माद्भुतं नृप क्रीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः १
शिशुपालसखः साल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगतः यदुभिर्निर्जितः संख्ये जरासंधादयस्तथा २
साल्वः प्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतां सर्वभूभुजां अयादवीं क्ष्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ३ इ
तिमूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुं आराधयामास नृपः पांशुमुष्टिं सकृद्ग्रसन् ४ संवत्सरा
न्ते भगवानाशुतोष उमापतिः वरेण छन्दयामास साल्वं शरणमागतं ५ देवासुरमनुष्या
णां गन्धर्वोरगरक्षसां अभेद्यं कामगं वव्रे स यानं वृष्णिभीषणं ६ तथेति गिरिशादिष्टो मयः
परपुरंजयः पुरं निर्माय साल्वाय प्रादात्सौभमयस्मयं ७ स लब्ध्वा कामगं यानं तमोधाम दुरा
सदम् ययौ द्वारवतीं साल्वो वैरं वृष्णिकृतं स्मरन् ८ ॥ राम ॥

दयामास स्वच्छन्दतः कामितं वरं वृणीष्वेत्युवाच तथेति प्रतिज्ञाय गिरिशेनादिष्टः अयस्मयं लोहम
यं सौभपुरं मंत्रनिर्माय रचयित्वा प्रादात् ७ तमसोऽन्धकारस्य धाम ॥ श्रुत्यन्ये ॥ अपदेंद्वारासदं दुः प्राप्यं ८

राम० ८१

मानीसाहंकारः क्षिपन्रुषाः स्वादीनधिक्षिपन् ३६ तत्रस्थलेवस्त्रांतमभ्यगृह्णात्आकुंचितवान्कु
तः तस्मिन्स्थलेएवभ्रांत्याजलंमत्वाजलेचापतत्कुतः स्थलवद्भ्रांत्या ३७ भुवोभारंसमुज्जिहीर्षुः(

आसीनः कांचनेसाक्षादासनेमघवानिव पारमेष्ठ्यश्रियाजुष्टः स्तूयमानश्चवंदिभिः ३५
तत्रदुर्योधनोमानीपरीतोभ्रातृभिर्नृप किरीटमालीन्यविशदसिहस्तः क्षिपन्रुषा ३६
स्थलेभ्यगृह्णाद्वस्त्रांतंजलंमत्वाजले पतत् जलेचस्थलवद्भ्रांत्यामयमाययाविमोहितः
३७ जहासभीमस्तंदृष्ट्वास्त्रियोनृपतयोपरे निवार्यमाणाअप्यंगराज्ञाकृष्णानुमोदिताः ३८
सव्रीडितोवागवदनोरुषाज्वलन्निःक्रम्यतूष्णींप्रययौगजाह्वयं हाहेतिशब्दःसुमहानभूत्स
तामजातशत्रुर्विमनाइवाभवत् ३९ बभूवतूष्णींभगवांस्तदावेन्यपसन्नम समुज्जिहीर्षुर्भुवोभा
रंभ्रमतिस्मयद्दृशा ४० एतत्तेभिहितंराजन्यत्पृष्टोहमिहत्वया सुयोधनस्यदौरात्म्यं
राजसूयेमहाक्रतौ ४१ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेदुर्योधनमानभंगोनामपंचसप्ततितमो(

इतिश्रयसंपादितेनकालकूटबीजेनकृष्णोंऽसंस्कारंकरिष्यामीतिमत्वाकिंचयस्यदृष्टिमात्रेणदुर्यो
धनोभ्रमतिस्मभ्रांतिमापमयमायापातनिमित्तमात्रंमयमायारूपंबीजभ्रमंभीमसेनादिहासे
नचयतामवतिधायतत्क्षीमासीदित्यर्थः ४० इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमेपंचसप्ततितमः ७५॥

श्री
भा॰ सु॰
टी॰
८८

सैनिकान्भयान्वितान्समारथीन् ११ स्वपरसैन्ययोर्वर्तमानाः सर्वे प्रजयामासुः सैन्यानि नर्तितः २ कदाचित्
वक्ररूपकदाचिदेकरूपकदाचिनद्दृष्टपते कचित्तदृष्टपतेएवंउविभाव्यमविनर्कमश्रुतत्कचिदिति ११ एवं
नउरवस्थितमनवस्थितेनाश्रुतत् २२ अग्निवदाहकः अनेकवपुगापन्नर्वतः सस्यश्रीयेथानेः आशीविषवत्

प्रातेनाताः यत्साल्वमेकैकेनास्यसैनिकान् दृष्टाभिर्दृष्टाभिर्नेनत्वाद्रुनानाविविभिस्त्रिभिः ॥
नदृष्टुनमदृत्वामेप्रयुम्नस्यमहात्मनः तेदृष्टाप्रजयामासुः सर्वेस्वपरसैनिकाः २० व
हुरूपेकरूपतदृष्टपतेनचदृष्टपते मायामयमयकृतंउर्विभाव्यपरैरभूत् २१ कचिद्भूमौ
कचिद्व्योम्नि गिरिमूर्ध्नि जले कचित् अलातवक्रवद्भ्राम्यन्सौभकंउरवस्थितं २२ यत्रय
त्रोपलक्ष्येत ससौभः सहसैनिकः शाल्वस्ततस्ततोमुंचन्छरान्सात्वतयूथपाः २३ शरैरग्न्य
र्कसंस्पर्शैराशीविषदुरासदैः पीड्यमानपुरानीकः शाल्वोमुह्यत्परेरितैः २४ शाल्वानीक
पशस्त्रौघैर्वृष्णिवीराभृशार्दिताः ननमस्तंरणस्वंस्वंलोकाद्वयपजिगीषवः २५ ॥ रामः

देवर्दृष्टस्यश्रीमान्येनमारकत्वात्उरासदैः कुसहैः पीड्यमानंपुरंअनीकानिचयस्यसः परैर्यदुभिः ईरि
तैर्मुक्तैः २४ भृष्टादिनाअपिनस्वंस्वंरणस्थानंरणस्थानंत्यजन्तिस्मअभिननमुर्जुः २५ ॥ रामः

न

राम
८८

प्रासादाः शृङ्गाः अट्टालाः तत्र परिष्कृताः तोलिकाः तत्र पर्यन्तजातानि नानाविधानि क्रीडास्थानानि।
निवसन्ति भवनानि च १० तस्मात् विमानात् यान्ति शार्कराधाराः संयान्ति वज्रलोपलाः ११ तेषां निर्मि

तिक्रमेण तथा मालोपमद्रुमाभ्यन्तर्गर्भं गृहीतं भवनं जोपवनानि यानानि च सर्वशः १२ सगोपुरा
णि द्वाराणि प्रासादाट्टालतोलिकाः विहारार्थं विमानानि यानानि निर्मितानि च पुष्पकाणि १० शि
लाः कुमारस्तम्भाः पानीयाः सर्पिःप्रासादशर्कराः प्रवेदिकाः चक्रवातोत्सृष्टजलस्थानानि दिशः ११
उत्सर्पमाणाः सौमेनक्रमसमस्तनगरी शुभा तस्य पर्यन्तं राजते त्रिपुरेण यथा मया १२ प्र
प्रतिभान्त्ववानि त्यवध्यमानानि तानि प्रजाः सामे ह्यमम्यया हीनेः स्थावरोऽमरा यः
१३ सा तस्य किञ्चाश्चेत्सस्मातां वोऽस्तुः सर्वतः हार्दिक्याभानविद्मगात्स्वस्तकमा
रुणो १४ अपरे च महात्मानः स्थापत्यपथाः निर्येष्टेसितान्युमारचमास्थापदानि।
भिः १५ ततः प्रहृतेऽध्रुवमालानायुभिः सह यथा समराणां विबुधैः तमलं रोमहर्ष
ण १६ तास्तु मेघमयते मायादिव्या सेकविमानीरतनः तौनतानावयामास नैर्तृतमः स्वास
गः १७ विद्यापदञ्चविधमास्त्राणि मृत्वा यो मत्वेः सात्वस्य च जितिनीपालस्थे स्मृतनप

र्वतमः अस्मनः सर्पर्मुखकीतविद्याधेत्या इह १८ सर्वीमयानि विधवस्तानि एतद्धुप्रासानि यतैः सर्वे लोकाः ह
तन्यायानस्यानि येषांते १९ ॥ रामायणम्ः ॥ ॥ रामः

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे षट्सप्ततितमः ७६ सप्तमुक्तसप्ततितमेनानामायाविवद्गणः क्रो
लेनागमसाल्वस्तु इत्न सोभेवह्नुणिले हे सिनःसप्तङ्ग १ विषमानवपर्थेप्रतिहः स्वप्रतिहत्य प्रान्ता
वितियोगमाहः वनुर्मिरिति ३ सोभेयाः सौभ्याः ४ नवानायद्योलासमाह्नातेनवयमयवानव वज्ञा।

इति श्रीभागवते दशमे सप्ततितमः ७ श्रीशुक उवाच सयुपस्थ भूपसलिलं स्पृष्टो नकर्मकः नपमाद्युमनः पार्श्वेवीरस्य व्यासस्मारथिः १ विषमतन्त्रमेव्यानिग्रुमनरु किणोतनः प्रतिहत्य प्रतिविध्यनाराचैरष्टभिः स्मयन् चतुर्भिश्चतुरो वाहान्सूतमेकेन चाहनत् द्वाभ्यां धनुश्च केतुं च शरेणान्येन वै शिरः ३ गदस्यात्यकिसाम्बाद्या जघ्नुः सौभपतेर्बलं पेतुः समुद्रे सौभेयाः सर्वे संछिन्नकंधराः ४ एवं यदूनां साल्वानां निघ्नतामितरेतरं युद्धं त्रिनवरात्रं तद्भूत्तुमुलमुल्बणं ५ श्रीशुक उवाच इन्द्रप्रस्थगतः कृष्णः आहूतो धर्मसूनुना राजसूयेऽथ निर्वृत्ते शिशुपाले च संस्थिते ६ कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च ससुतां पृथां निमित्तान्यति घोराणि पश्यन्द्वारवतीं ययौ ७ आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसंगतः राजन्याश्चैद्यपक्षीया नूनं हन्युः पुरीं मम ८॥ गम८

रणां समासाद्यः त्रिनवरात्रं समविष्टानि द्धोराणि सर्वाः तमुलं आकुलं उल्वणं घोरं एवमनुमपन्न स्यातिः इन्द्रप्रस्थगतः इत्यादि ८ आह चेति स्वगतमेव पथि चिन्ताविशेषमिति भाषणं आर्यमिश्राभिसंगतः व

मौर्व्यां काश्यप सम मध्याये समप्रयान् मध्यागदयाब्रवीत् २९ अयोवाद् दशग्रमेरन्यमतो निनाय ३० म नमन्तो वितानलौव चिन्मयस्य ते ननवयात्सु तेन ३१ चिन्मयो रामके मांभ्यां व भि संगम्य नन्दा संगन न्नामभ्यां १९ एः स्तयो यंपंकिं नव स्थामीति १० भ्रातृजामयो भ्रातृभार्याः निस्त्रिंम मन्त्रो व्यकथयि

स्ताल्यामा मो उमा नाम मम प्र सुमा क्रमपो डितः आसा पगद यामो वाब्रवीद् मध्यनदह ली २९ अयुमगदयाम्यौर्णवतः स्थलमरिंदम अयोवाद दशग्रन्त लो धर्म विह्न का न्मजः ३० लब्ध (लोम कृते नकार्सिः स्थापिपद्मवीन् अह्रोमसाधिद स्तनयद शाले पसर्पणम् २८ नयह्ला कुले जातः स्पुपनेरण विष्णुनः चिनाम ल्लौ ववि नेन स्तने नमा मकल्मषान् २९ किं नवस्येमि संगम्य पितरो रामकेशवो युद्धान्न म्यगपक्रान्तः १ ९ः न [illegible] रात्मनः च्छम १० व्रतं मे कथयिष्यं ति सुसमौ भ्रातृजामयः लोको व्यकथ कण्व वीरतवाम्यैः कथ्यतो मये ३१ सा पृष्टिनवाच धर्मविज्ञाननाप्युमत्यन्तमनन्म याविमो स्तनः कृष्णगतं रदोद्युधि नस्तार्ण्यौर्यौ ३२ एतद्धि दितानुभवान्मयायोवा (स्ते तारणान् उपस्हृः पोणानि म च्छितो गदयाहतः ३३॥

स्थितिन तत्कथमत्र करोति कथं का पययमिति ३१ हे विमो ममसर्वं पवपनद पमर्द तं पर्मा हस्तत इ ति ३२ अपोवाहितं मूप्रण दहनीतः उपस्तृणा उपस गौ पौजयाम ः इतिहास्यायतः चेमण प्राप्तपापे द गदयाहतः मन्मच्छिं मानिः सज्जनेनाभवातिति ३३ रामः

श्री भा द. उ. टी. ५

सख्युः शिशुपालस्य ईक्षतां अस्माकं प्रमत्तः अनवहितः व्यापादितो निहतः १६ अपराजितोहमिति

यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हृतेक्षतां प्रमत्तः सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा १६ तं
त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनं नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः १७ श्रीभगवानु
वाच वृथा त्वं कत्थसे मंद न पश्यसि अंतिके अंतकं पौरुषं दर्शयंति स्म शूरा न बहुभाषिणः १८ इत्यु
क्त्वा भगवान् शाल्वं गदया भीमवेगया तताड जत्रौ संरब्धः स चकंपे वमन्नसृक् १९ गदायां स
न्निवृत्तायां शाल्वस्त्वंतरधीयत ततो मुहूर्त आगम्य पुरुषः शिरसाच्युतं २ देवक्या प्रहितो
स्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन् २० कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवत्सल बद्ध्वापनीतः शा
ल्वेन सौनिकेन यथा पशुः २१ निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः विमनस्को घृ
णी स्नेहाद्बभाषे प्राकृतो यथा २२ कथं राममसंभ्रांतं जित्वाजेयं सुरासुरैः शाल्वेनाल्पीय
सा नीतः पिता मे बलवान् विधिः २३ इति ब्रुवाणे गोविंदे सौभराट् प्रत्युपस्थितः वसुदेवमि
वानीय कृष्णं चेदमुवाच सः २४ एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि वधिष्ये वीक्षतस्ते
मुमीशश्चेत्पाहि बालिश २५ एवं निर्भर्त्स्य मायावी खड्गेनानकदुंदुभेः उत्कृत्य शिर आ
दाय खस्थं सौभं समाविशत् २६ ॥ राम:

मानवंतं अपुनरावृत्तिं शस्त्रनिष्ठः स्थास्यसि १८ देवक्या
प्रहितोस्मीति २१ घृणी दयावान् २३ जनिता जनयिता ईशश्चेत् प्रभुश्चेत् २५ २६ ॥

रामं ५

ऽनिभिन्नदर्पो नाकृलएव विनयनृद्धाप्यकामामागम्मस्तानोकाद्दनैवीत्यबोभेवमालत्वराजेववीत्या
मश्ररत्वगो प्रतितिद्यप्पनिभुज्यदाकृकेमाहेमनवयः ५ तेनया ९ आस्यापमामगाधिहाय

वीत्यतन्वादनेत्वानोनिद्यप्पभरालगो सोभेवमाल्वराजेवदाकृवेमाहूकेमावः ५ दघ
प्राणयमेसृनसात्वस्पातिकमाम्पुधे संभ्रमः तेनकनेव्यामेयावीसोभेरडयं ९ इन्नत
चोद्यामासपृथमास्यापुराकृकेः विमानेदहम्नः मवेत्वपरोभावाकृणाद्वजे ॥ सात्वम्न
हम्नमालोकेदनप्रायवलेप्सरः प्राहृत्वस्मत्वनायशक्तिभीमरवोमदये ११ नामायन
नीनभसिमहेत्वामिवाद्दमा आमयतीद्विषः शोरिःसाद्वकेःपानुधाछिनत्त १२ त
चघोडपाभिर्विछावाणेः सोभवेमश्रमत व्रवि धकरमदोहैः स्वस्तयंश्वरापिमभिः
१४ सात्वः शोरेस्तदाः मद्यमलताङ्गैः सारूपनवः विमेदनपपनाझत्वात तपाङ्गैः मासी
नदद्भुते १५ हाहाकारोमहानासीभूतानो तन्नपयपतो विनयसोभरतइवेदिद्भमाहृन
नादिन १६ ॥ रामायनमः ॥

अकरणवृंगक्रद्ध्युजेवर्तिमाने ॥ हृतमायपस्य हल्लस्प्रुरः १८ नेवमाल्वेमारमेदोहैः पातत्वाले
स्वेसृयंरवापिमृगभिः मनोलत्वाद्दिभिः आकाशेपयमासोभमस्यथ विमवेगत्वबोऽत्वाद्दिभिः प
रागोरामिमशाहसपमपतेनेवरापिमवनघाराजालप्रसारणान्न सर्पतत्वः श्रीकमलादि १९ दे

श्री भा द ७७ पु

यत्पादसेवयार्जितया पुष्कलया आत्मविद्यया अनादिरात्मविपर्ययग्रहः स्वरूपस्फुरणमयस्तं लो-
कोऽत्यन्तं हिन्वन्ति नाशयन्ति सतः ऐश्वर्यं चानन्तमनामनेको मोहः कुतोऽस्य इति तेनैव चेतस

यत्पादसेवोर्जितयात्मविद्यया हिन्वन्ति नाद्यात्मविपर्ययग्रहं लभन्त आत्मीयमनन्तमैश्वरं कुतो
नु मोहः परमस्य सद्गतेः ३१ तं शस्त्रपूगैः प्रहरन्तमोजसा शाल्वं शरैः शौरिरमोघविक्रमः विद्ध्वा
च्छिनद्वर्म धनुः शिरोमणिं सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ह ३२ तत्कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं
पपात तोये गदया सहस्रधा विसृज्य तद्भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद्द्रुतम् ३३
आधावतः सगदं तस्य बाहुं भल्लेन छित्वाथ रथाङ्गमद्भुतं वधाय शाल्वस्य लयार्कसन्निभं बिभ्र
द्बभौ सार्क इवोदयाचलः ३४ जहार तेनैव शिरः सकुण्डलं किरीटयुक्तं पुरुमायिनो हरिः व
ज्रेण वृत्रस्य यथा पुरंदरो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणाम् ३५ तस्मिन्निपतिते पापे सौभे च गद
या हते नेदुर्दुन्दुभयो राजन्दिवि देवगणेरिताः ३६ सखीनामपचितिं कुर्वन्दन्तवक्रो रुषाभ्यगा
त् ३७ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ७७ ॥ रामः

त्यमित्यर्थः किं तर्हि सम्यक् तदाह तेनात्मप्रपूगैरिति ३१ वर्म कवचं रुरोज बभंज तज्जो भंगो ३२ लयार्कसन्निभं
प्रलयकालीनसूर्यसन्निभं ३४ देवगणेरिताः किंचर्मा स्वोमिति ३६ इति श्रीभावार्थदीपिकायां द
शमस्कंधे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ७७ ॥ श्रीरामायनमः

राम ४९

स्वबोधतः स्वनो ज्ञानपिच्छज्जन्वस्यहनः मानुषत्वभावेन उपस्तुतो निमग्नग्रालेप्रतिष्ठत्वतः तत्सर्वंप्रास
तेमायामनुष्यत्वमायिमिति ज्ञातवान् २२ ज्ञानमत्वप्रपञ्चयथा एवपरमतन्मय्यमस्ततिराकारोनिए
वमिति २८ केचनान्विताः स्वीयपरानुसंधानरहितः नराहंयत्वेवावेदेतिनयाजन्मलीनीयथः अथमभि

नतोमहत्तैर्यस्यज्ञानानुपस्थतः स्वबोधप्रालेख्यजनानुयोगतः महानुभावः तद्वत्परात्मस्तोमा
यामसाल्पप्रत्ननामपोहिता २३ ननत्वहत्वनपितः कलेवरंप्रवृद्धप्राणोसमपरस्परद्युतः स्वा
त्रयथावोवरत्नातिरणोरिपुसोमरूपमालोकातिरेतमप्यतः २८ एवंवदतिराजर्षिभरद्वपः केच
नान्वितः यन्त्रवाचोविरुध्येत्र नैतेनस्मरन्त्यत २४ कथोलमोदास्वेहोनामयंवायज्ञसम
वाः क्वचावेडितविज्ञानज्ञानेस्मर्यतोडितः २० ॥ रामायनमः

प्रायः ननावज्ञाजस्वपार्थेमहरामेणगतः प्रोक्तमः सेकर्मणामवज्ञाप्येतिपूर्वतत्रमयात्प्रसेमा
विनेवयारुक्तपोकमेमाशाविति २८ अथवाउनिश्चमितहृषोनकृतेद्वंद्वः पुरोममेतियुक्तोयत्वत्त
ज्ञात्प्रमाद्भ्यपतदितिउज्ञानकथवाक्तोनिम्नतोयुमस्मत्वायेषानेप्रवरितावि विज्ञानेप्यपाणिम
त्वमः नयविज्ञानेस्वरूपविषयंज्ञानवामविषयंकिंच ३० ॥ रामः

श्री भा द ८-१ ५५

अत न विद्यते तो यस्मात् हे सर्वज्ञ त्वं परमार्थतः स्वामिनमेनं देह संबंधेन वपुरूपेण स्वभावेन नम
स्कारादि यायेन न पश्यते सम्प्रतीतेनाहं स्वामिनमात्मानं च पश्यामि विशेष एवं यथेयं मनसा विस्मृते

तदीयं तु पदं मध्ये पश्यन्ति नाथ मिथ्याभिमानं न्यसतः वेधु रूपमरि हत्वा व्याधिदेह वरं यथा ९ ए
वं रत्नं तदा वाक्यैः कृष्णेनाभिविद्धिपं गच्छतांजयन्मूर्ध्नि सिद्ध वस्नानस्य मः ७ गदाया
भिहतो व्यालो नवबालयदुद्वहः कृष्णोपि न महत्त्वं व्याकोमोदकालं नानले ८ गदानि
भिन्नहृदयोत्तमन् रुधिरं स्रवात् प्रसार्य केशावाकृष्टोन्धकारणानां पपात सः ५ ततः ह
त्मनां ज्योतिः कृष्णमाविश्य देहं ते पश्यतां सर्वभूतानां यथावैश्ववपेनृप २ विहरत्य
लनं ज्ञानात् शोकपरिप्लुतः आगच्छत् स्विवर्मोभ्याम् कृ सखुजिघांसया ११ तस्यवा
पततः कृष्णः चक्रेणाच्युतनेमिना शिरोजहार राजेन्द्र सकिरीटं सकुण्डलं १२ एवं सौभ
वसाल्वं च हत्वा कंसस्तानुज हत्वाउ विघ्नान्मैरीडितः सुरमानवैः २३ मुनिभिः सिद्ध
गंधर्वविद्याधरमहोरगैः अप्सरोभिः पितृगणैर्यक्षैः किंनरचारणैः २४ ॥ राम

इति व्याधि स्वेदेन यो भिनयाचरतीनि तथा न मी स्पर्शः हनातान धर्मेणागाध्य हंतेगोत्य स्वर्ग स्वजातार्थत्वात्
ज्ञातेनिवातेनयथा पिनादीनां आत्मानं एवं पयातिनहतं ९ रत्नेति न्यादिप्रतीत्यभिप्रायेणानेनेरं कृष्णादिभिः

राम ५२

ततोहमप्रतिमं देतव कायोत्सर्गे स्थितो हृष्टादीः पुरे मेयमः स्तेन ततो वयोत् सखीनामपवितिं कुर्वे
त्रि मन्ततदेवाह धिग्मृषा लुब्धेनिया रात्रमसौ हृदयेतो तक रणीयमत्र प्रत्तो १ प्रथमयाममतिके
य २ मन्त्रे दृष्टाहं मेदेश्याद्रे पिके परता स्फुटे वयरमा घोत ३ मेहंगतमेदः प्राह मन्त्रेदं तन्ते येजा।
न्मनिमन्त्रिरात्रौ थमागत मेयेनिजन्मनेयप्रतिष्ठमाणो मत्र स्वप्राया व मोनेमवाह्म मत्वा मोह
हिपथ्यगतः प्रामः एतद्द्विधा ३ प्रतिदृष्टं वीक्षापीनः पुण्यकिंवदे कृमसत्वमस्माकमानलयोवध्यः

मकुडवाथे धिग्मृपालस्य मास्त्वस्यैवोद्भकस्यापि दुर्मतिः परलोकगतानां च कुर्वन्यारो
त्यसौ हृदं एकः पदातिसंक्रुद्धो गदापाणिप्रकंपयन् वज्रामि मामहाराजमहामतो
व्यक्ष्यत २ ततप्रायांतमालाकारगरामाहायमस्तरः प्रवल्लुमरपोलकस्मः स्त्रियु त
वेलवप्रयान् ३ गदामयुद्यम्य कान्त्रेयाम मुक्तं दं प्राह उमेदः द्विधा द्विधा मवानयोम
मद्विपथानः ४ नेमानलेयनः कास्मिमे जिनं मामति प्रतस्तो गहयामदद्
तिष्ठवज्रकल्पया ५॥

एवमपि मिन्मङ्कमिमातिा— यातिनबात् मां वजि गांस्त्विन स्पादके स्माकेत त्रो
न्यग्नः मतकायन्त्रयहमामात्रनेद वाः प्रतस्तामेनाब न्मायतप याचे कितदाहहे प्रमेदस्मवे सहन
समर्थ्येतायपूर्मणा प्रामे वितिगदयानो हरि निष्ठह रिष्यामि तामेक वार मह हे तिनत्र वेजनल्पात्
कृ रा कोगासद तने वमिस्या हुप्रतज्ञकल्पया ३ यत्लमालाबद्नि कोमलये स्मधेः तनेवे हननेकः तव

श्री· मा·र· उ·टी· ५३

अज्ञानत्वत्यात्तेरतिवैत्रैवेमाहमरवेरिति २४ नत्नुवरुत्न· कथमेवंकुर्यामहं २५ गुणायमथ्योविना
नुष्ठानायविप्राणप्यास्तामन्यद्ध्रा किंविनुरोतकिंतवेतिचेन्नमाहमएनदस्थेइति २६ यमेधर्मध्वजिनःउन्नम
लिगायारिणः २७ भाविनाद्दितिनच्छिम्भवितव्यकेनापिपरिहर्तुं शक्यतइत्यर्थः अहन्तत्त्वमहंवं २८

कस्माद्दस्माविमानिप्रानय्यात्तेप्रतिलोमजः धर्मपालोन्तथैवास्मान्वहूमहेतिउर्मति २४
अथेधर्मगावतोऽरविविध्योपीत्ववद्गनिव सेतिहासपुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः २५
अहंतस्याविनीतस्यहथापंडितमानिनः नगुणाप्रभवंतिस्मनदस्यवाजितात्मनः २६ ए
नदर्थीहिलोकेस्मिन्नवतारोमयाकृतः वध्यामेधर्मध्वजिनःनेहिपानकिनोधिकाः २७ ए
तावदुक्त्वाभगवान्विरतोऽसदथादपि भाविताज्ञेऋषाग्रेणाकरस्थेनाहरत्स्वधुः २८ हाहेति
वादिनःसर्वेमनयः विस्मानसाः ऊचुःसकर्णाण्विमधर्मस्तिरकृतःप्रभो २९ युष्मद्भक्ता
स्तनेदतमस्माभिर्यदुक्तंत्वं आत्माबात्मात्मानंतावमावन्महेसमाप्यते ३० अज्ञानतेवाचरितः
तयाब्रह्मन्वयोयथा योगोऽपरस्यभवतोनाम्नायोपिनियामकः ३१॥ राम·

तत्वेयाअधार्मिकप्रतिलोमजवधः कोयमधर्मइतिचेन्नताकः अस्पेति २४ देसाणावावनायआत्मनः शा
रीरस्यनास्तित्वमेयस्मिन्नहाशुभ्यहन्नमिति ३· ब्रह्मवधेपिकिंममयोगस्थस्येतिचेन्नतयमेवतथापि
प्रायश्चित्तकत्वात्मनेमापायेनाऽऽ योगोऽस्यप्रेतिमायेनमानायोब्रह्मणोनहंर्तत्वमस्यादिलक्षणः
३१

राम· ५३

एवं श्रीकृष्णो महाबलानपि लीलया जयन्नेवेति कदाचिज्जरासंधादिभिर्निर्जितः इति पशु
दृष्टीनां भाषते १६ तत्र समागमाद् दृष्णुवेति १८ प्रतिस्रोतं प्रतिलोमं १९ सुदर्शनं तीर्थं चक्रतीर्थं २०

उपगीयमानविजयः कुसुमैरभिवर्षितः वृतश्च वृष्णिप्रवरैर्विवेशालङ्कृतां पुरीं १५
एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवान् जगदीश्वरः ईयते पशुदृष्टीनां निर्जितो जयतीति सः १६ वि
दूरथानमातिच्छमस्तनाद्दिद्गोः कले कृष्णस्तु पारमन्वागाद्रामो हल्लीनवल्लभो १७ श्रु
त्वा युद्धोद्यमं रामः कुरूणां सह पाण्डवैः तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल १८
स्नात्वा प्रभासे सन्तर्प्य देवर्षिपितृमानवान् सरस्वतीं प्रतिस्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः १९
पृथूदकं बिन्दुसरस्त्रितकूपं सुदर्शनं विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीं २० यमु
नामनु यान्येव गङ्गामनु च भारत जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते २१ तमागतमभि
प्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् २२ सोऽर्चितः स
परीवारः कृतासनपरिग्रहः रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत २३ अप्रत्युत्थायिनं
सूतमकृतप्रह्वणाञ्जलिं अध्यासीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः २४

यमुनामनुयाति तीर्थानि गङ्गामनुयानि वनानि सर्वाणि गत्वा नैमिषारण्यं जगाम २१ अभिप्रेत्य श्रीराम इति
ज्ञात्वा २२ महर्षेः व्यासस्य २३ सूतं प्रतिलोमजं तत्कृतं प्रह्वणं नमस्कारं अञ्जलिः च येन तं अध्यासीनं च ता
नेभ्यो ऽप्युच्चैरासीनमित्यर्थः २४ ॥ रामः